

בענין אינו מצווה ועושה

בקידושין לא. (ובב"ק פז. ושם פסק ר' יהודה דסומא פטור מן המצות) איתא: "אמר רב יהודה אמר שמואל, שאלו את ר' אליעזר: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד לאביו באשקלון ודמא בן נתינה שמו, בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים ריבוא שטר, ורב כהנא מתני: בשמונים ריבוא, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו. לשנה האחרת נתן הקב"ה שכרו, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: יודע אני בכם, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא. וא"ר חנינא: ומה מי שאינו מצווה ועושה – כך, מצווה ועושה עאכו"כ, דא"ר ח: גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. אמר רב יוסף: מריש ה"א, מאן דהוה אמר לי הלכה כר"י, דאמר: סומא פטור מן המצות, עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מיפקידנא והא עבידנא, השתא דשמעיתא להא דא"ר חנינא: גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה, אדרבה, מאן דאמר לי דאין הלכה כרבי יהודה, עבידנא יומא טבא לרבנן."

א. שאלות

מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר? ההו"א של ר' יוסף לכאורה תמוה, מי יימר דהעושה דבר שהקב"ה לא בקש ולא רצה ממנו כלל יקבל שכר על זה? וג"כ לפי מסקנת הגמרא דגדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה משמע דיש להאינו מצווה שכר, אלא שפחות משכר המצווה. ולמה יקבל שכר כלל? דהנה צריך לעיין בגדרה של מצווה בכלל, מהו? לכאורה רצה הקב"ה בנפקדים לדבריו, וג"כ רצה לזכות את ישראל במצות.

קודם כל צריך להבין מהו הפירוש של המילה "מצווה". לכאורה, הפשטות היא דמצווה היינו פקידה, ומי שאינו נפקד אין לו שום קיום מצווה כלל, דלא רצה הקב"ה במעשה זה ממנו. ולפ"ז היה נראה דאפילו חלקים מכלל ישראל, כמו נשים, וסומא לר' יהודה, אין להם שום שכר כשעושים מצוות שהם

פטורים ממנו, ואולי אין להם לעשות מצוות אלו כלל. ועוד יש לומר דמצוה היינו חיבור, מלשון צוותא¹. וג"כ היה אפשר לומר דאין שום חיבור בין הקב"ה למי שאין לו מצוה. כלומר, בגלל שאינו מצוה אי אפשר לו בזה המעשה להתחבר לאבינו שבשמים.

וצריך לדעת, דאם לא רצה הקב"ה אלא בנפקדים, התירוץ למה גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה יהיה פשוט מאד – והיא דפעולת האינו מצווה ועושה אינה נחשבת לכלום. אבל משמעות הגמ' היא דיש גם לאינו מצווה ועושה שכר! אלא עכצ"ל דיש לחקור יותר בגדרה של מצוה.

ואפשר לחלק בין כמה סוגי מצות, ולומר דיש שכר לאינו מצווה בכל מצוות דענינם להגדיל מדות טובות באדם, אבל אין לו שכר בשאר מצות. ומסתבר לומר דרצה הקב"ה בעמו דכולם יהיו צדיקים, והלא עמך כולם צדיקים. ועוד, דמציאות היא דכל מי שיש לו מדות טובות הוא דומה למקום, וכמ"כ הרמב"ם (דעות א:ו) עה"פ והלכת בדרכיו, "מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום וכו' וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כחו". ואפשר דמציאות זו מחברת אותו לאבינו שבשמים, בגלל שדומה לו ית"ש². אלא דעדיין אפשר לומר שאין שכר על זה בגלל שאינו מצווה. ולכאורה כ"ע מודו דבמצות התלויות בקדושת הגברא א"א לאינו מצווה ועושה לקבל שכר, וכמו ברכת כהנים וכדומה, דאי אפשר אפילו ללוי לקבל שכר על זה³.

ועוד יש לעיין אם גדרן של מצות הן דיש למשוך חוט בשמים להמשיך השפע האלוקי לעולם⁴, ואולי כל אדם יכול למשוך החוט אלא דרק אנשים פרטיים מצווים על זה. ולפי זה אפשר דיש שכר לאינו מצווה בכל מצוות התורה, אלא דלפ"ז יש לעיין למה גדול המצווה.

¹ עיין בשל"ה הקדוש מס' יומא פרק ד"ח תוכחת מוסר (עא.), ובקדושת לוי לבראשית (כב:י) שכתב, "והנה לשון מצוה פירוש לשון חיבור כנוודע, לשון צוותא חדא, וזהו פירוש כל העושה מצוה כמאמרה (שבת סג.), כפירושה של מצוה שמתחבר עצמו ע"י כן להבורא ית"ש וכו'".

² דברוחני אין ריחוק דאין מקום, ולכן דבקות היינו דמיון.

³ עיין בדברות משה קידושין סי' ח' ענף ב' שהאריך בענין.

⁴ עיין בנפש החיים שער א' פרק ג' ופרק ו', ובכ"מ בדרך ה' להרמח"ל.

במילים שונות ובקיצור, השאילה העקרית היא מה ההבדל בין האינו מצווה ועושה דמקבל שכר, ובין העושה דבר שפטור ממנו דנקרא הדיוט⁵. לכאורה הפטור מדבר נקרא הדיוט בגלל שאין תוצאה לפעולתו, ולמה, ובאיזה אופן שונה פעולת האינו מצווה ועושה?

השאילה השנייה היא מה הקשר בין גוים למצות. האם יש לגוים שכר כאינן מצווין ועושין אי לאו? והא ר' חנניה בן עקשיא אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות⁶. כלומר, תרי"ג מצות הן זכות לכלל ישראל, ולכאורה לא זיכה ית"ש שכר מצות אלו לגוים. אלא די"ל שזכות הן לכלל ישראל בגלל שהם מצווין ועושין, וגוים יקבלו שכר רק כאינם מצווים ועושים. ידוע דגוי שלמד תורה שאינה נוגעת לז' מצוות דיליה חייב מיתה (סנהדרין נט.)⁷, וכן גוי ששבת חייב מיתה (סנהדרין נח:), ולפי הרמב"ם האיסור

⁵ "תני חזקיה כל מי שהוא פטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט (ירושלמי ברכות ב:ט, ושבת א:ב)."

⁶ משנה סוף מס' מכות.

⁷ דרך אגב עיין שם בסנהדרין שהקשה על זה, "מיתבי היה רבי מאיר אומר מניין שאפילו נכרי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול שנאמר (ויקרא י"ח) אשר יעשה אתם האדם וחי בהם, כהנים לויים וישראלים לא נאמר, אלא האדם. הא למדת: שאפילו נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול! התם בשבע מצות דידהו." ותמוה למה המשיל הא נכרי שעסק בז' מצות דיליה לכה"ג דוקא. והפשטות היא דמילת "האדם" כולל מצד א' האדם המעולה ביותר, והוא הכה"ג, ומצד שני הפחות ביותר, והוא הנכרי. ומלמדנו דשווין בזה הענין. אבל עיין בזה חדש כרך ב' (מגילות) מגילת רות דף לז: דשם איתא, "רבי חידקא ורבי שמעון בר יוסי הוו קאזלי באורחא אמר ר' שמעון לרבי חידקא הא תנינן נכרי ועוסק בתורה ככהן גדול [ע"ה] הוי. מ"ט שקלו לכ"ג והכתיב ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל. הקב"ה יהבה לישראל לקבל עליה אגרא לעלמא דאתי ומי שלא קבלה לא מקבלי עליהו אגרא בעלמא דאתי. דהכי אמר ר' עקיבא ישראל שעמדו על הר סיני מקבלין עליה שכר. כותים שלא עמדו על הר סיני אין מקבלין עליה שכר. ואת אמרת נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככה"ג. א"ל ככה"ג [ע"ה] תנינא ודאי. דאמר רבי יוסי בר יודא אמר רבי יוחנן מאי דכתיב [משלי יג]. יקרה היא מפנינים וכל חפצין לא ישו בה. אפי' ממזר ת"ח עדיף מכ"ג ע"ה המשמש לפני ולפנים. הואיל ואינו קורא בתורה אין עבודתו עבודה ואינו מקבל עליה שכר ועליו כתיב [שם יט] גם בלא דעת נפש לא טוב. כהן גדול שאינו יודע עיקר של עבודה אין עבודתו עבודה. וא"ר יודא מניין שכהן גדול צריך להיות ת"ח דכתיב [מלאכי ב] כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו. ואם הוא ע"ה אין מקבל עליה שכר. כך גוי העוסק בתורה הואיל והוא גוי אין (עבודתו עבודה) [עסקו בתורה עסק] ואינו מקבל עליה שכר." וכן

לשבות היא מוגבלת לחידוש דת, אבל מהו לנכרי לנענע לולב בסוכות? האם יקבל שכר על זה כאינו מצווה ועושה?⁸

כתבנו לעיל דיש לחלק בין מצוות דענינם להגדיל מדות טובות לבין שאר מצוות, ולכאורה חילוק זה נוגע ג"כ לגבי גוים. ועוד יש לחלק בין חוקים למשפטים, דלגבי משפטים י"ל דרצה הקב"ה בישוב העולם כהוגן, אבל אפשר דענינם של חוקים, או לפחות חלק ענינם, הוא הכנעה לו ית"ש. וברור דאם אינו מצווה, אין שם הכנעה; דהכנעה היא תוצאת היראה, והבוחזר במצוות הוא משתמש במידת האהבה. ולכן אפשר דבקיום משפטים ניתן לשכר לגוים, אבל חוקים אפשר דלא שייך להם כלל. ועוד יש מצוות שענינן אות וברית לכלל ישראל כמו מילה, ופסח וכדומה, ולכאורה פשוט דאין לנכרי שכר על מעשים אלו כלל.

ב. עיונים

הראשונים דנו בשתי שאילות. יש מהם ששאלו למה גדול המצווה ועושה ממני שאינו מצווה ועושה, ויש מהם ששאלו מה ההבדל בין הנקרא הדיוט להאינו מצווה ועושה. ומתירוצם לשאילות אלו ננסה להשיג הבנה בנוגע לשאילות ששאלנו לעיל.

הגירסא בספר כללי המצוות (גוי ד"ה בוא וראה) להר"ר יוסף בן הר"ר אברהם טשיקאטילה, "בוא וראה כמה הוא כח המצות גדול שאפילו גוי ועוסק בתורת שבע מצות שלו הרי הוא ככהן גדול עם הארץ, דגרסינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין נט א) היה ר"מ אומר מנין שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול עם הארץ שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, כהנים לויים וישראל לא נאמר אלא אדם הא למדת שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, התם בשבע מצות דידהו." אבל קשה דא"כ למה השיב הגמ' דהתם ב' מצות דידהו. ועוד קשיא מב"ק לח. דהביא זה המאמר לראיה דמקבלין שכר. ועיין בפני יהושוע לב"ק שם דלשון ככה"ג הוא לאו דוקא ואכמ"ל.

⁸ כתב המנחת אשר לס' בראשית סי' מ"ג דזה השאילה נוגע למעשה, וכגון גר שנתגייר בימי הספירה. אי התחיל למנות קודם שהתגייר, האם אפשר למנות בברכה אחר הגירות? אי יש לו קיום מצוה בגיותו, דקבל שכר כאינו מצווה ועושה, אז אפשר להמשיך ולמנות בברכה. אבל, אי אין לו שום קיום בספירתו בגיותו, אז אין לו להמשיך ולספור בברכה.

השכר כפי הצער

תוס' קידושין (לא. ד"ה גדול המצווה ועושה) כתבו, "נראה דהיינו טעמא דמי שמצווה ועושה עדיף לפי שדואג ומצטער יותר פן יעבור ממי שאין מצווה שיש לו פת בסלו שאם ירצה יניח."

ובתוס' ע"ז (ג. ד"ה גדול המצווה ועושה) כתבו, "פי' מפני שהוא דואג תמיד לבטל יצרו ולקיים מצות בוראו."

הצד השווה בין הטעמים שהביאו התוס' הוא בזה דיש יותר צער ודאגה למצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. או מפני שירא מן העונש אם יעבור, או שאינו דואג מן העונש כ"כ, אלא מפני שדואג תמיד לבטל יצרו. ונראה לפי התוס' דהחילוק בין המצווה ועושה ובין האינו מצווה ועושה הוא אך ורק בזה דהמצווה ועושה יש לו יותר צער, ולכן יותר שכר, וכמ"ש באבות (ה:כג), "לפום צערא אגרא."

ועיין בתוס' הרא"ש (קידושין לא.) ד"ה גדול המצווה ועושה שכתב, "אע"ג דאמרי' במס' חגיגה פ"ב משל למלך שאמר לעבדיו להשכים לפתחו למי יש לו להחזיק טובה יותר? לנשים שאין דרכן להשכים כאנשים, לא דמי להך. דהתם שניהן מצווין ומי שאין דרכו עדיף טפי כשהוא עושה. והיינו טעמא דמי שמצווה ועושה עדיף, לפי שדואג ומצטער תדיר שירא שמא יעבור וצריך לכוף את יצרו יותר ממי שאינו מצווה שאם ירצה יניח."

פירש התוס' הרא"ש דהכלל הוא שמי שמצטער עצמו ביותר, יש לו יותר שכר וכנ"ל, אלא שחילק את טעם התוס' קידושין לשנים. הצער של המצווה ועושה לא רק בכלל יראת העונש, אלא ג"כ קשה לו לעשות המעשה בגלל שמצווה. ויסודו הוא דלא ניחה ליה להיצר הרער בחיובים, דנח לו ליצרו להתנדב⁹. ולכן יש לו צער פסיכולוגי כשהוא מקיים מצוות. ואפשר שזו כוונת התוס' בע"ז.

וצריך לדקדק בדבריו, דהנה הקשה לו מחגיגה דכל מי שאין דרכו לעשות דבר ואעפ"כ עושהו, ראוי לו לקבל יותר שכר ממי שדרכו לעשות,

⁹ ולכאורה ההסבר הוא דבכל מקום שמתנדב אין שם הכנעה לאחר.

ובקידושין משמע להפך. ותירץ דבחגיגה שניהם מצווין ולכן יש יותר שכר למי שאין דרכו בכך. אבל בקידושין אין שניהם מצווין, ולכן אין להדמות הסוגיות כלל. וא"כ, למה למצווה ועושה יותר שכר ממי שאינו מצווה ועושה? לזה תירץ התוס' רא"ש דיש יותר צער פסיכולוגי במי שמצווה ועושה, ודומה למי שאינו דרכו בכך. ודע, דאם כל החילוק בין המצווה ועושה לבין האינו מצווה ועושה הוא רק בזה דיש יותר צער למצווה, עכצ"ל דיש ג"כ להאינו מצווה איזה קיום במצוה זאת. ולכאורה, זה הטעם דיש לו מקצת שכר. וא"כ לפי זה הסוגיא, הענין של שכר אינו מצווה ועושה נוגע לסומא ישראל, ואפשר לנשי ישראל, אבל לכאורה אינו שייך לגוים, דלכאורה א"א לומר דכל החילוק בין ישראל לעמים בעשיית המצות הוא בזה דיש לישראל יותר צער¹⁰.

עושה רצון קונו

אבל הוסיף התוס' הרא"ש טעם אחר למה גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. "ועוד שאין הקב"ה צריך כלום לכל המצוות אלא שאומר ונעשה רצונו. הילכך המצווה ועושה הוא עושה רצון קונו, אבל מי שאינו מצווה ועושה לא שייך לומר ביה עושה רצון קונו שהרי לא צוה לו כלום. ומ"מ שכר יש."

¹⁰ עיין באגרות משה (יו"ד ח"ב סי' ז') שכתב, "וגם הגע עצמך לר' יוסף למאי דהיה סבור מתחלה בב"ק דף פ"ז דאינו מצוה ועושה עדיף היתכן שהיה סובר שבן נח יש לו עוד יותר שכר מישראל כשמקיים מצוה אלא ודאי ברור ופשוט שבני נח שלא ניתן להם התורה לא הוי להם שום מעלה בקיום המצוות שאינם מעשה מצות כלל. ורק לישראל שאף אלו שלא נצטוו באיזה מצות ואף סומא לר' יהודה שפטור מכולם וכן קטנים אף שפטורים מ"מ התורה כולה ניתנה לכולם ולכן אף לאלו שפטורין הוא מעשה מצוה ורצון השי"ת הוא כשיעשו ולכן יש להם שכר ובזה היה סבור ר' יוסף שעוד עדיף האינו מצוה אבל האמת שהמצוה עדיף כדר' חנינא והוצרכו התוס' לחפש טעמים ע"ז אבל על בני נח שאין להם שכר א"צ לחפש טעמים כי אין זה מעשה מצוה כלל." ועיין במנחת אשר בראשית סי' מ"ג שנסה לתרץ דאפשר שגוים יקבלו שכר כאינם מצווים ועושים, אלא דיש ב' מיני אינו מצווה ועושה: ישראל ועכו"ם. לגבי עכו"ם אין ספק דאין להם שכר כישראל, דיש הבדל באיכות בין מעשה ישראל ובין מעשה נכרי. אבל לגבי ישראל דאינו מצווה, וכמו סומא, חשב ר' יוסף דגדול האינו מצווה ועושה. מה שכתבתי בפנים הוא מתאים להסברו של האגר"מ, ולפי המנחת אשר י"ל דלגוים ג"כ יש שכר כאינם מצווים ועושים, וחילוק התוס' נוגע רק בין ישראל שמצווה ועושה ובין ישראל שאינו מצווה ועושה.

ותמוה הדבר, אם האינו מצווה אינו עושה רצון קונו, כלומר, זה המעשה אינו מבוקש ממנו, למה יש לו שכר כלל? לכאורה, אין זה כי אם העושה דבר שפטור ממנו נקרא הדיוט, כמ"ש בירושלמי הנ"ל.

ועיין בחידושי הריטב"א (קידושין לא.) דנמצא שם אותו התירוץ בהרווחת ביאור: "ורבינו הגדול ז"ל פירש שהמצות אינן להנאת הא-ל יתברך המצוה אלא לזכותינו, ומי שהוא מצווה קיים גזירת המלך ולפיכך שכרו מרובה יותר מזה שלא קיים מצות המלך, מכל מקום אף הוא ראוי לקבל שכר שהרי מטוב לבב וחסידות הכניס עצמו לעשות מצות השם יתברך. ודוקא במצוות שצוה השם יתברך לאחרים שיש לו בהן רצון, אבל העושה מאליו מצוות שלא צותה בהם תורה כלל זו היא שאמרו (ירושלמי ברכות ב:ט, שבת א:ב) כל שאינו מצווה בדבר ועושהו נקרא הדיוט¹¹."

וכאן צריך לדקדק, דאם הקב"ה היה צריך למעשינו, אז ניתן היה לומר דסוף סוף כל מי שעושה מצוה אפ' אינו מצווה, עוזר להקב"ה, ויקבל שכר על זה. וההסבר יהיה דהקב"ה לא צוה אלא למיעוט מן הנבראים, אבל באמת רצונו הוא דכל הנבראים יעשו מעשים אלו. במילים שונות, כל מי שאינו מצווה, הוא פטור מלעשות, אבל בגלל העצם רצון ה', אם הוא יעשה מעשים אלו, יש לו קיום מצוה ויקבל שכר. אבל זה אי אפשר בגלל שית"ש הוא תם ומתמם דאין לו שום חסרון, וע"כ תכלית המצות אינה אלא לזכותינו. וא"כ, מי שהוא מצווה יש לו זכות, ומי שאינו מצווה לא רצה הקב"ה לזכותו! וא"כ, איך ולמה האינו מצווה יקבל שכר?

ותירץ הריטב"א דכיון שמטוב לבב התנדב לעשות מצות, יש לו שכר על זה. והוסיף דיש לו שכר רק כשהוא עושה מצוה שהקב"ה צוה לאחרים, דמוכח דיש לו ית"ש רצון בזה המעשה. אבל אם חידש דרך לעבוד את ה', על זה אמרו חז"ל דנקרא הדיוט. והקושיא היא ממה נפשך, מה אכפת לך להתנדב? אם נאמר דיקבל שכר על רצונו שלבו לשמים בלבד, היה ראוי לקבל שכר אפילו על דבר שאינו מצוה לאחרים, ואי ימר דיקבל שכר רק על מעשה המצוה, למה יקבל שכר כלל, הרי לא זכה במצוות!

¹¹ ובמה דיש לדון בזה עיין לקמן.

עכצ"ל דשיטת הריטב"א (וג"כ תוס' הרא"ש) היא דהקב"ה הניח מקום להאינו מצווה ועושה במצות. כלומר, דאע"פ שתכלית המצות היא לזכות את המצווה, אין זה לאפוקי את האינו מצווה מכל וכל, דאפשר להאינו מצווה לקיים מצוות ולקבל שכר. דאין לומר שהקב"ה רצה מעשים אלו רק ממי שצוה, אלא האמת היא דאם בא האינו מצווה בלב טהור ועשה את אחת מן המצוות שמוכח דיש לו ית"ש רצון בה, הוא יקיים מצוה ויקבל שכר. לא שרצה הקב"ה את זה המעשה מהנבראים בכלל, אלא שהניח מקום להאינו מצווה ועושה להתנדב. אבל מ"מ, גדול המצווה ועושה שבו עצם רצונו ית' לזכותו.

ועל רקע זה התירוץ יש לפרש דאפילו נכרי יקבל שכר על עשיית המצות, דיש הבדל באיכות בין מעשה מצוה של המצווה ובין מעשה מצוה של האינו מצווה, ולא רק הצער בקיום המצוות (כמו שפירש התוס').

דרכיה דרכי נועם

ויש לשון אחר בענינו וצריך להבין אם זה אותו תירוץ דנמצא בריטב"א ותוס' הרא"ש או אם זה חידוש, והוא הפירוש שהביא הרמב"ן (קידושין לא.). בשם ר"ת:

"ומכל מקום ר"ת ז"ל תוקע עצמו בדבר זה¹² לומר כיון דרבי יוסי ורבי שמעון סברי נשים סומכות רשות ומשמע דהלכתא כותיהו אם רצו מברכות הן. ואי קשיא והא אמרינן בירושלמי (ברכות ב:ט, שבת א:ב) כל העושה דבר שאינו מצווה בו נקרא הדיוט, התם שעושה דבר שאינו מצווה [בו] מן התורה כלל שהוא כמוסיף על התורה, אבל מי שעושה מצוות התורה כתקנן, אע"פ שלא נצטוה הוא בהם כגון נשים [וגוים] מקבלים עליהם שכר שכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. והכי מסתברא מדאמרינן (ר"ה ל"ג.) אין מעכבין את הנשים מלתקוע ב"ט ואע"פ שיש בתקיעה שלא לצורך איסור שבות. ש"מ צורך מצוה היא, לפיכך אם רצו לברך אין למחות בידן, ואם תאמר היכן צונו כדאקשינן (שבת כ"ג.) לענין נר חנוכה, כיון דרשות דמצוה הוא, והקב"ה צוה במצוה זו לאנשים חובה, לנשים רשות, צונו קרינא ביה, זהו דעת ר"ת ז"ל."

¹² כלומר, אע"פ דזה אינו מוכרח, ע"ש.

כתב הרמב"ן, דאפ' מי שהוא אינו מצווה ועושה יקבל שכר בגלל שדרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. ויש לפרש את זה בשתי דרכים. או שיש תועלת מעשית לו במעשי המצוות, וכגון אותן המצוות דיש בהן ענין של מדות טובות, או שאין ראוי לו ית"ש למנוע טוב מן שום בריה, ולפחות ממי שעושה רצונו. ובגלל שלא צמצם דבריו למצוות דיש בהן תועלת מעשית, נראה דכוונתו לדרך האחרון, וצ"ל שכל דרכי ה' טובים, ולפיכך כל מי שבוחר בהם יקבל שכר, ולפי חדא גירסא אפילו גוים.

אבל צריך לעיין בדבריו, שהביא ראיה מהא דאין מעכבין את הנשים מלתקוע ביו"ט, ודקדק משם דש"מ דיש לנשים קיום מצווה בזה אע"פ דאין מצווין. והוסיף אח"כ דלכך יש להן לברך, דיש להן רשות דמצווה. ומהו כוונתו, ובעיקר אם הגירסא היא דגוים ג"כ יקבלו שכר: האם יש לגוים קיום מצווה? האם אין חילוק בין מצות נשים למצות גוים? ובסוף דבריו כתב הרמב"ן דהקב"ה צוה לאנשים חובה ולנשים רשות, ולכן צונו קרוי ביה. והאם מותר לנכרי לברך וציונו? וצריך לבאר האם כוונת הרמב"ן היא דצוה הקב"ה לנשים, אבל רק ציווי של רשות, וכמו מצווה קיומית לגמרי (כמצות אכילת מצה בשאר ימי הפסח כהגר"א, וישוב ארץ ישראל כשיטת האגר"מ), או אם כוונתו דאין להן ציווי כלל, אבל יש להן רשות לעשותו, וכמו שפירש הריטב"א, שהניח הקב"ה להן מקום במצוות¹³.

ונראה לומר שלשונו ד"הקב"ה צוה במצווה זו לאנשים חובה לנשים רשות" משמע דיש להן ציווי של רשות, דחילק בין חובה לרשות ולא בין מצווה לאינו מצווה. ואל"כ היה לו לכתוב דהקב"ה צוה לאנשים, ונשים יש להן רשות לעשותו. וא"כ אפילו אי גרסינן "וגוים" צ"ל דיש הבדל בין מצוות נשי ישראל ובין מצוות גוים באיכות, דנשי ישראל מצווין הן בעצם, וגוים אינן מצווין כלל, אבל מקבלין שכר בדרך שהסביר הריטב"א. ויש דאין גורסין "וגוים" כלל, ולפ"ז אפשר דאינם מקבלין שכר כלל, דאין להם אפ' קיום מצווה, והזכיר הרמב"ן רק "כגון נשים" לאפוקי גוים. ולכאורה, יש לקרוא את הרמב"ן בנקל ביותר אי לא גרסינן "וגוים".

¹³ לשון הריטב"א הוא "רבינו הגדול ז"ל פירש, "ולכאורה זהו הרמב"ן. ויש כתי" דגרסו ורי"ז הלוי פירש.

ואפשר דזה כהתוס' דלעיל, דבעצם שתיהן מצווין אלא דיש להמצווה יותר צער בעשייתו. ונחזור לזה לקמן בס"ד.

תועלת מעשית

ויש מפרשים דאינו נקרא הדיוט בכל מקום דיש תועלת מעשית. כתב המאירי (בית הבחירה ב"ק פו:), "מי שהוא פטור מן המצוה ורוצה לעשותה הרשות בידו. ואף לענין ברכה יש מי שאומר שהוא מברך עליה ויש חולקים בזו ואין דבריהם נראין. וכבר כתבנו דברים אלו בסדר מועד. ומכל מקום גדול המצווה ועושה מימי שאינו מצווה ועושה. במדרשות¹⁴ אמרו: כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. ודבר זה אינו אלא בדבר שכל כיוצא בזה העושה פטור ממנו, ואינה דבר שיצא ממנו שכל או מוסר או סלסול או הכנעת לב וכיוצא בזה, ועושה ממנה על עצמו מצוה¹⁵."

וצריך לשאול האם לשיטת המאירי יש תנאי אחד או שני תנאים ללא יקרא הדיוט? מהו במצוה שהוא חק ואין לו מוסר, ומהו במעשה דיש בו הגדלת המדות אבל אינו מצוה לשום אדם בעולם? שהרי כתב דנקרא הדיוט כשכל העולם פטור ממעשה זה, ואין לו תועלת מעשית בו. משמע דאם זה המעשה מצוה (ואפ' חק) לשום אדם, או דיש בזה תועלת מעשית, אינו נקרא הדיוט. וא"כ אפ' עושה דבר שאינו מצוה כלל, אבל יש בו תועלת מעשית וכגון הגדלת המדות וכדומה, אינו נקרא הדיוט, ואפשר דג"כ יקבל שכר על זה. דאע"פ דגדול המצווה ועושה, מ"מ יש לאינו מצווה ועושה שכר בגלל התועלת מעשית לו, וג"כ אפשר דזה התועלת הוא השכר. וכל זה רק בדרך אפשר, דקשה לדייק בלשונו הקצר.

¹⁴ לכאורה כוונתו להירושלמי הנ"ל.

¹⁵ דהא שנינו בירושלמי, (ברכות ב: ט, ושבת א: ב) "דלמא רבי מיישא ורבי שמואל בר רב יצחק הוון יתבין אכלין בחדא מן כנישתא עילייתה. אתא ענתיה דצלותא, קם ליה רבי שמואל בר רב יצחק מיצלייא. אמר ליה רבי מיישא ולא כן אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין, ותני חזקיה כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. אמר ליה והתני חתן פטור חתן אם רוצה לקרות קורא. אמר ליה יכיל אנא פתיר לה כרבן גמליאל דאמר איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים שעה אחת." ונראה שהסביר המאירי את הירושלמי כך: לא דשאני קריאת שמע דאית ביה מלכות שמים, אלא דשאני כל מילתא דאית ביה מוסר או סלסול וכו'.

סיכום השיטות

בסיכום הדברים, נעימים דברי הר"ן (דרשות הר"ן דרוש שביעי):
 "הגזירות והמשפטים והתקנות שיתקנו שהם במצות התורה, כולם הם בכלל לא
 תסור, והעובר על אחד מהשבותין כעובר על אחד מהלאוין. כי עיקר התורה
 וגודל שכרה הוא במה שיגזרו החכמים ויתקנו במה שאין לו סמך בתורה וכו'.

"וזו המימרא יתחזור פירושה על הדרך שכתבנו, שאחר שכאשר יסכימו
 חכמים על גזירה אחת, תהיה מיד כאילו נאמרה למשה מפי הגבורה, באמת
 שראוי שיקבלו ישראל שכר גדול על מה שיקבלו הם מעצמם ברצונם¹⁶, מאשר
 יצום ויעשוהו בעל כרחם¹⁷. ואל תקשה עלי ממה שהזכירו רבותינו ז"ל בכמה
 מקומות (ב"ק לח. פז. קידושין לא. ע"ז ג.) גדול המצווה ועושה ממי שאינו
 מצווה ועושה, ואמרו בקידושין (לא.) בדמה בן נתינה, ומה מי שאינו מצווה
 ועושה כך, מי שמצווה ועושה על אחת כמה וכמה, כי בזה המאמר אצלי שלש
 טענות:

"הטענה האחת, שמן הידוע כי כגודל הצער אשר יגיענו בעבודתו יגדל
 שכרנו. וכבר אמרו רבותינו ז"ל (אבות ה:כג) לפום צערא אגרא. וידוע כי מי
 שאינו מצווה ועושה, לא יתקפהו היצר שלא לעשות אותו המעשה אחרי שלא
 צווה בו, כאשר יתקפהו למי שנצטווה... ולפיכך המצווה ועושה אשר יתקפהו
 יצרו, ואף על פי כן יתגבר עליו ויכניעהו, יגדל שכרו מאשר יעשה המצווה אשר
 לא צווה בה, בהזדמן אליו, ויבטלנה כאשר יחפוץ. אבל מה שהסכימו עליו חכמי
 ישראל, הנה שב אצלנו ואצלם אחר הסכמתם כמצוות המפורשות בתורה, ושכנו
 אנחנו מצווים ועושים¹⁸.

¹⁶ דהיינו הגזירות ותקנות.

¹⁷ כלומר, מצוות התורה.

¹⁸ ועיין בשו"ת חכם צבי ליקוטי תשובות סי' קי"ב שכתב בכדומה לענין הלכה: "ומ"ש הוד רום
 כת"ר עוד טעם בדבר דממתינין בצדקה עד שיגדלו משום דגדול המצווה ועושה ממי שאינו
 מצווה ועושה, וקטנים לא בני מעביד מצוה ניהו אלא מתורת חינוך דרבנן. גם זה אינו מספיק,
 דלא אמרינן גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה אלא כשאינו מצווה כלל בדבר לפי
 שאין יצרו תוקפו כ"כ, וכמ"ש התוספת ספ"ק דקידושין (לא ע"א ד"ה גדול), אבל אם הוא מצווה

“והטענה השנית, שיש מן המצות הרבה דבקות במינין ומיוחדות בהן. כעין המצות התלויות בארץ, ומצות שנצטוו בהן הכהנים ולא נצטוינו אנחנו בהן. ולפיכך מי שאינו מצווה ועושה לא יגדל שכרו, כי אפשר שאין רצון השם יתברך בו ובמינו אחרי אשר לא צווה בו, ואף על פי שהתורה כולה דרכיה דרכי נועם, אפשר כי יש במצות טעמים שנתיחדה מהם המצוה במי שמצווה ועושה. וכבר נתברר מדבריהם ז”ל שישראל המקיים את השבת יגדל שכרו (שבת קיח:), ועובד כוכבים ששבת חייב (סנהדרין נח:). ואף על פי שלא נלמוד כן בשאר המצות, אלא על מה שבאה המניעה מהם, שאילו כן היה אסור למי שאינו מצווה ועושה לקיים את המצות חלילה, מכל מקום נלמוד לשאר המצות, שאפשר שלא תושלם כונת המצוה וסודה במי שאינו מצווה בה, כאשר תושלם במי שצוהו השם יתברך¹⁹. אבל כאשר יגזרו החכמים הדבר, כבר הסכים בו השם יתברך וצוה על כל מה שיגזרו בו, וידוע שתושלם כונתו בו²⁰.”

דבר מדרבנן חשיב נמי מצווה ועושה, דהא נקטינן חמורים דברי סופרים יותר מדברי תורה. ותו דלשיטתו הא דמספקא ליה בפ”ק דקידושין (שם) אי גדול מצווה ועושה או לא, תיפשוט ליה מברייא דהכא. ותו דמאן יימר הכא שיבא לידי תשלומין בגדלותו שמא ימות, וכן נפיק מיניה חורבא דכמה זימנין לא עבדי תשלומין בגדלותם, ופוק חזי מאי עמא דבר. ועוד קשה דהא תני התם (בגיטין נב ע”א) ולוקחים להם ס”ת ותפילין ומזוזות וכל דבר שיש לו קצבה, והא קנין ס”ת ג”כ אין זמנה עובר ואפשר להם לקנות ס”ת בגדלותן לקיים המצוה בעצמם להיות כמצווים ועושים דומיא דצדקה, אלא ודאי הא ליתא. ותו דהא תני התם ואין פוסקין עליהם צדקה ואין פודין עליהם את השבויים ולא כל דבר שאין לו קצבה, משמע להדיא דצדקה בכלל דבר שאין לו קצבה הוא ולא מטעם שאין זמנה קבוע. “וכן איתא בשו”ת שאילת יעבץ ח”א סי’ ב.

¹⁹ עיין בספר העיקרים (מאמר שלישי פרק כח) שהסביר את זה הענין כך :

“המצווה ועושה בעשית המצוה כתקנה יעשה שני דברים, האחד שיעשה הפעל הטוב או היושר באמת, והשני שהוא מכויין לעשות רצון אביו שבשמים, ומי שאינו מצווה ועושה יעשה הפעל הזה מצד שהוא יושר בלבד לא זולת זה. ועל זה הדרך יובן איך יקנה האדם השלמות וחיי העולם הבא על משפטי התורה על עשה ולא תעשה שבה כשיהיו נעשים לאהבת השם יתברך וליראתו ולהשלים מצותו שצוה בהן.

“ויתבאר מזה שפעל עשית המצוה לבדו אינו מכוון להגיע אל השלמות האנושי מצד עצמו, אלא מצד ההוראה שיש בעשיתו המצוה על ההכנע אל השם יתברך לעשות רצונו ולאהבה אותו. והרי זה כמדליק את הנר, שאין הכונה בהדלקה פעל ההדלקה בעצמה, רוצה לומר כדי לכלות את השמן ולשרוף את הפתילה שהוא הפעל המגיע ממעשה ההדלקה, אבל כונת הדלקת הנר הוא

“והטענה השלישית, אילו היה מגיע לשם תועלת כאשר יעשה האדם מן המצות, היה ראוי שיקבל שכר מי שאינו מצווה ועושה כמי שמצווה ועושה, ויותר ממנו. אך אחרי שאין להשם יתברך תועלת מן המצות ולא נזק מן העבירות, נמצא שכלל התורה היא לזכות את ישראל, וכיון שכן גדול המצווה ועושה שזה רצה השם יתברך לזכותו וזה לא זיכהו, אבל דברי סופרים כבר זיכנו השם יתברך בהן על דרך הכלל. נמצא שכל הטענות שיש בריבוי השכר שיש למצווה ועושה, כולם הם כדברי רבותינו ז”ל. ולפיכך יגדל שכר בדבריהם מדברי תורה מן הטענה שהזכרנו.”

שלש ה”טענות” של הר”ן, שלושה הסברים הן למה גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. בטענה הראשונה הוא הסביר כמו התוס’

בעבור האור הנמשך מן המעשה ההוא, וכן היא כונת התורה להישיר את האדם בעבודת השם יתברך ולהאיר לפניו את הדרך ילך בה לעבוד עבודתו ואת המעשה אשר יעשה כדי שישגי אהבתו.

“ולזה מה שדמה הכתוב המצוה לנר באמרו כי נר מצוה (משלי ו’ כ”ג), והתורה אל האור באמרו ותורה אור, כאלו באר שהתורה מכוונת מצד עצמה כאור שהוא מכוון לעצמו, אבל המצוה אינה מכוונת מצד עצמה, והמעשה אשר בה כנר שאינו מכוון מצד עצמו אלא מצד האור הנמשך ממנו, וכן המצוה כוונת עשיתה מצד ההוראה הנמשכת מהמעשה ההוא שהיא העבודה אל השם יתברך, שהוא האור הנמשך ממנו, והוא שקרא תורה באמרו ותורה אור. ולכן בהעדר הכונה מפעל המצוה הרי הוא כאדם המהלך באישון לילה ואפלה שהוא נכשל בהכרח. ובעבור זה כנו רבותינו ז”ל העושה מצוה בזולת הכונה הראויה פושע, ואמרו כי העושה מצות הפסח שלא כהלכתו, רוצה לומר שלא על הכונה הראויה, עליו הכתוב אומר ופושעים יכשלו בם, ואמר שלמה דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו (משלי ד’ י”ט), ועל הכונה הנקשרת במעשה כראוי אמרו כי ישרים דרכי ה’ וצדיקים ילכו בם (הושע י”ד י’), ואמר שלמה ואורח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד’ י”ח), כלומר שאינו כבה לעולם.”

²⁰ וכדומה באבודרהם ברכת המצות ומשפטיהם ד”ה וכל מצוה, “ואם תאמר מה סברא היא זאת אדרבה שאינו מצווה חשוב יותר שאע”פ שאינו מצווה הוא עושה. ויש לומר שהמצווה דואג תמיד ומחזר לקיים המצוה ושאינו מצווה לא ידאג אלא אם בא לידו יעשנה ואם לאו לא יעשנה ותנן (אבות סופ”ה) לפום צערא אגרא. אי נמי המצווה הואיל ונענש אם לא יעשה דין הוא כשיעשה שיקבל שכר גדול. אבל שאינו מצווה כיון שאינו נענש גם שכר כל כך לא יקבל ועוד גדול המצווה לפי שהוא משלים רצון קונו ומקיים מצותו שצוהו אבל שאינו מצווה אינו משלים רצון קונו כיון שלא צוהו.”

בקידושין, דלפום צערא אגרא. אבל בטענה השנייה, העיר דאפילו בתרי"ג מצות של ישראל יש מהן ששייכותן אך ורק לגבי כהנים וכדומה, ולכאורה אין שכר לאינו מצווה ועושה בהם כלל, דמצות אלו תלויות בקדושת הגברא. והיה ראוי להיות דבכל מצוה שתלוי בקדושת הגברא, אין לאינו מצווה ועושה שכר. וכן, אפשר דיש טעמים אחרים דאנשים מיוחדים מצווים במצות ה' וג"כ אין לאינו מצווה ועושה שכר בהם. אלא דאפשר ג"כ דיש לאינו מצווה ועושה חלק מה במצות כאלו, אע"פ, "שלא תושלם כונת המצוה וסודה במי שאינו מצווה בה, כאשר תושלם במי שצוהו השם יתברך, "מ"מ שכר יש לו מאיזו סיבה כנ"ל. ומשמע מהר"ן דאע"פ שלא תושלם כוונת המצוה וסודה לגמרי, מ"מ יש השלמת המצוה במקצת, אע"פ שאינו מצווה. ובטענה השלישית התייחס לבעיה שפגענו בריטב"א, דאין להקב"ה שום חסרון חו"ש, ואז תכלית המצות היא אך ורק לזכות את מי שמצווה. וכתב הריטב"א דמ"מ הניח ית"ש מקום לאינו מצווה ועושה לקבל שכר.

ג. נשים במצוות: גדר חיוב נשים במצוות

כתבנו לעיל דלפי' התוס' דכל החילוק בין המצווה ועושה לבין האיני מצווה ועושה הוא אך ורק בצער, משמע דג"כ האיני מצווה יש לו שייכות למצות, ויש לו קיום מצוה אם עושהו, אלא דפיחת שכרו ממי שמצווה ועושה בגלל שאין לו כ"כ צער בקיומו. ומשמע ג"כ דית"ש לא הניח מקום לגוים במצות, דקשה מאד לומר דכל החילוק בין ישראל לעמים במצות הוא הצער. ויש להסביר השייכות בין נשים למצוות שפטורות מהן כך. לא רק שהניח להן רשות לקיימן, אלא שבעצם ית"ש דורש מצוות אלו מהן, אלא שפטורות. כלומר, שמצוות בעצם אבל פטורות וכמ"ש בדברי הרמב"ן. ולכן יש להן קיום מצוה כשעושהו, ולכן כל החילוק ביניהן ובין אנשים הוא בצער.

אבל עיין ביבמות (פד:) וברש"י ד"ה עונשים דשם מוכח דבלאו האי ריבוי ד"איש או אשה" לא תהיו נשים מצוות במצוות לא תעשה כלל. דהא לפי דרשות חז"ל, כל מקום שדברה תורה בלשון זכר, לא דברה אלא לגברים בלבד. וא"כ למה נתחייבו במצוות עשה שאין הזמן גרמא, דהן ג"כ ניתנו בלשון זכר? ועיין בקידושין (לה.) דאיתא, "ומדמצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, מכלל דמ"ע שלא הזמן גרמא נשים חייבות." והנה נזקקה הגמ' לראיה דנשים חייבות במצוות עשה שלא הזמן גרמא, ולכאורה הסיבה היא כמ"ש דניתנו בלשון זכר. והראיה דחייבות היא גילוי מילתא, דמן הצריכותא לפטרן מוכח דמחויבות. ויש

לדון במצוות שס"ס פטורות מהן, אם אינן מחויבות כדמעיקרא, או אם הן בעצם מחויבות אבל פטורות למעשה.

ויש להעיר, דהקשו כמה אחרונים על הרמב"ן והריטב"א (שכתבו דאינו נקרא הדיוט כשהוא עושה מעשה שהוא מצוה לאחרים, דנקרא הדיוט רק כשהוא מחדש מצוה לגמרי, דנראה כמוסיף על התורה), דהא בירושלמי גופא שהיא המקור לזה הדין לא משמע הכי. דהא שנינו בירושלמי, (ברכות ב:ט, שבת א:ב) "דלמא רבי מיישא ורבי שמואל בר רב יצחק הוון יתבין אכלין בחדא מן כנישתא עילייתה. אתא ענתיה דצלותא, קם ליה רבי שמואל בר רב יצחק מיצלייא. אמר ליה רבי מיישא ולא כן אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין, ותני חזקיה כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. אמר ליה והתני חתן פטור חתן אם רוצה לקרות קורא. אמר ליה יכיל אנא פתיר לה כרבן גמליאל דאמר איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים שעה אחת." והא בלאו האי סברא דשאני קר"ש דאית ביה מלכות שמים היה נקרא הדיוט. ובודאי מי שקורא קר"ש אינו נראה כמוסיף על התורה! ופשטות הירושלמי היא דכל זמן שפטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט, ואפילו מצוה היא לאחרים כמו תפילה, והיוצא מן הכלל הוא קר"ש לבד, דהוה קבלת עול מלכות שמים. וקושיא עצומה היא זו על הרמב"ן והריטב"א.

ודחה הגר"א את דברי הירושלמי לגמרי. עיין בשנות אליהו (ברכות א:ג) שכתב, "ונראה כל שהו מצוה בעצם אלא שלא הצריכוהו חכמים, אם עושהו נותנין לו שכר שעשה מצוה מן המוכחר. וכמו שאמרו... וכן אין צריך להפסיק לתפילה בתוך הסעודה ואם הפסיק תבא עליו ברכה. והא דקתני בירושלמי סוף פרק היה קורא דמעשה דר"י ור"ש הוון אכלין כו' אתא עונתה דצלותא וקם ר"ש ומצלי. א"ל ר"י לא כן אולפן כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט א"ל והא תנינן חתן פטור כו'. ותנן חתן אם רוצה להקרות כו' א"ל יכול אנא פתור לה כו' ג' משמע דלדין אין רשאי לעשות משום דכל הפטור כו' אינו ראייה משום דא"ל יכול אנא פתור לה כו' ודיחוי בעלמא הוא אבל לא באמת²¹."

²¹ אבל עיין ברא"ש (ברכות פ"ג סי' ב') שכתב בשם מהר"ם, "מי שיש לו מת בשבת ולא נקבר עד למחר ולא הבדיל במוצאי שבת נ"ל שמותר לאכול בלא הבדלה. דאמרינן בפ' מי שמתו מי שמתו מוטל לפניו פטור מכל מצות שבתורה. ואמרינן עלה בירושלמי כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט." באמת, הירושלמי שלנו לא קשר את הכלל דנקרא הדיוט במיוחד לפטור

אבל עיין בברכי יוסף (יו"ד סי' של"ג אות א') שכתב ליישב, "מ"מ כיון דהני גברי בני חיובא נינהו אלא דאיתרע בהו מילתא ונפטרו לפי שעה קורא אני אליהם הדיוטות דכל בר חיובא נמי אם קרה מקרהו בזה ובזה פטור ועטיר." לפי דברי הברכ"י אם יימר דיש לנשים פטור, אז נחשבות להדיוטות, לא? ויש לדקדק בדבריו שכתב דנקרא הדיוט רק כש"איתרע בהו מילתא ונפטרו לפי שעה." ולפ"ז י"ל דאע"פ דיש לנשים פטור, כיון דפטורות לגמרי בכל זמן ובכל מקום, לענין הדין דנקרא הדיוט נחשבות כאינן מחויבות כלל²¹.

וכל זה אליבא דתוס'. אבל לפי הריטב"א משמע דית"ש הניח מקום לאינו מצווה לעשות ולקבל שכר. ולשיטתו, האם יש חילוק בין מצות נכרי למצות נשי ישראל?

ד. גוים במצוות

האם נכרי נחשב כמי שאינו מצווה ועושה ויקבל שכר על עשיית מצות או לא?

לכאורה הראיה היא מאותה הסוגיא עצמה, דאיתא שם (קידושין לא.) שדמה בן נתינה קבל שכר על כיבוד אב. ועל זה אומרת הגמ', "וא"ר חנינא: ומה מי שאינו מצווה ועושה – כך, מצווה ועושה עאכו"כ." קראה הגמ' לדמה בן נתינה מי שהוא אינו מצווה ועושה, וקבל שכר על זה.

אבל הביא המנחת אשר (לספר בראשית) בבקיאותו שלשה מראי מקומות דגוים מחויבים במצוות שכליות, ולפחות במצוות של חסד. עיין בהקדמתו של ר' נסים גאון לש"ס (הודפס בריש מס' ברכות), ובנצי"ב בהסכמתו לספרו של

אונן ממצות, אבל ברור דחבר אותם המהר"ם, ולכאורה זה דלא כהגר"א.

²² ואפשר דכוונת הירושלמי אחרת לגמרי, דנקרא הדיוט לאפוקי חסיד, דהעושה מעשה שפטור ממנו או חסידות או יוהרא היא. ובפירוש בראבי"ה (ח"א ברכות סי' נו' ובכ"מ) שכתב, "ונ"ל דבכל מילי שליכא למיחש ליוהרא אע"ג דפטור או כגון נשים שפטורות מן הסוכה ומכל מ"ע שהזמן גרמא לא שייך בהו למימר הא דתניא כל העושה דבר ואין צריך נקרא הדיוט, דהכ[נ]א נקבע אמילי דיוהרא בירושלמי. ודבר זה ביארתי בתשובה בספר זה ריש מסכת סוכה." ועי' בארחות חיים הל' שבת (הל' קידוש היום אות כ') שמוכא בברכי יוסף (יו"ד סי' של"ג אות א').

הח"ח אהבת חסד, ובר' בחיי לבראשית יח: כ בענין סדום. וי"ל דמחויבים בגלל זה בכיבוד אב. וא"ת, א"כ למה נקרא אינו מצווה ועושה? י"ל דלפי שמצווה בכיבוד אב, יש לו קיום מצווה בלפנים משורת הדין ג"כ. דהא אפ' ישראל אינו חייב להפסיד ממנו בשביל אביו דפסקינן משל אב ולא משל בן. וא"כ אפשר דמותר היה לעורר את אביו, אבל עשה לפנים משורת הדין, ועל זה קבל שכר כאינו מצווה ועושה²³. ועוד, עיין בב"ק לח. דאפ' על הז' מצות שלהם אינן מקבלין שכר אלא כאינן מצווין ועושין²⁴. ולכן אין ראיה משם דגוים מקבליים שכר כאינם מצווין ועושין.

²³ ועיין בפני יהושע (קידושין לב). שכתב, "והנראה מזה דודאי בעובדא דדמא בן נתינא לעיל באמת אין כיבוד זה מצד החיוב כלל מצד מה שמחויב מדין תורה ולכפותו בדברים או בשוטים שלא להקיצו אף למ"ד משל בן כיון דאפשר דאבוה ניהא ליה בהכי ומסתמא לא אקפיד דרווחא כי האי עדיפא לאינש מצערו דהקיצה משנתו אלא כל זה דקאמר ר"א לעיל היינו במאי דשאלו לו עד היכן כיבוד וקסבר דלענין קיבול שכר איירי למצוה מן המובחר ולא לענין כפייה וכדמוכח להדיא ממאי דהשיב להם ראו מה עשה גוי אחד ונתן לו שכרו ומה אם אינו מצווה ועושה כך מצווה ועושה על אחת כמה וכמה אלמא דלא איירי אלא לענין קיבול שכר משא"כ הא דחזרו ושאלו עד היכן כיבוד אב על כרחך לקמן בעיקר חיוב דאורייתא איירי דבכה"ג כפינן בדברים או בשוטים וכדפרישית ואם כן מקשה שפיר דעיקר חיוב דאורייתא היינו נמי משל בן וכופין אותו ואהא משני דהיינו דוקא משל אב ובראווי ליורשו וכ"ז לענין חיובא דאורייתא ולכופו משא"כ בעיקר מצות כיבוד מן המובחר יפה כתב הרמב"ם ז"ל שהוא עד כדי שיזרוק ארנקי של הבן ואפ"ה אין לו להכלימו והוא נלמד בגופא דעובדא דדמא בן נתינא דלעיל דמסקינן עלה ומה מי שאינו מצווה ועושה כך אלא משום דכה"ג דעובדא דלעיל לא שכיח כל כך מש"ה ניהא ליה להרמב"ם ז"ל לאתויי עובדא דארנקי דשכיח, ועוד דאיכא נמי רבותא איפכא כדפרישית דאיכא הפסד הקרן ואפ"ה לקושטא דמילתא לא משמע ליה להרמב"ם ולהפוסקים לחלק ביניהם לענין מצוה בעלמא, כן נראה לי נכון ודו"ק."

²⁴ וכן עיין בפירושי סידור התפילה לרוקח [ו] שלא עשאני גוי ושאר ברכות השחר עמוד יא ששם איתא, "שלא עשאני גוי שלא עשאני עבד שלא עשאני אשה. במנחות בפרק התכלת תניא א"ר יהודה חייב אדם לומר ג' ברכות שלא עשאני גוי, דלא שייך במצוות, ואין לו שכר בעמלו כי אם כמי שאינו מצווה ועושה, שלא לקח נשמה של גוי מן הפרגוד המצויירין בו נפשות של ישראל, והפרגוד הוא הגוף דאמר עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, ולא לקח שם נשמת גוי או עבד והטיל בגופו, ולא נשמת אשה לבראות אותה נקבה. גוי אין לו שכר וכל הגויים כאין נגדו. ועבד אין שייך בכל המצוות כמו אשה, וחשוב כבהמה, שאין לו חיים, וזיל טפי מאשה. ואשה נמי לא שייכא בלימוד ולא בכל המצוות. וט' תיבות בכל אחת, שכלם פטורים מן התורה כולה, ובאלו ג' ברכות כ"ז תיבות שהם פטורים ממצות התורה שיש בה כ"ז אותיות, וכמו שאומרים ג' ברכות ט'

אבל עיין ברמב"ם (מלכים י: ט) שכתב, "עכו"ם שעסק בתורה חייב מיתה, לא יעסוק אלא בשבע מצות שלהן בלבד, וכן עכו"ם ששבת אפילו ביום מימות החול, אם עשאהו לעצמו כמו שבת חייב מיתה, ואין צריך לומר אם עשה מועד לעצמו. כללו של דבר: אין מניחין אותן לחדש דת ולעשות מצות לעצמן מדעתן, אלא או יהיה גר צדק ויקבל כל המצות, או יעמוד בתורתו ולא יוסיף ולא יגרע. ואם עסק בתורה, או שבת, או חדש דבר, מכין אותו ועונשין אותו, ומודיעין אותו שהוא חייב מיתה על זה אבל אינו נהרג." ובהל' י' שם המשך, "בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצות התורה כדי לקבל שכר, אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה²⁵, ואם הביא עולה מקבלין ממנו, נתן צדקה מקבלין ממנו, ויראה לי שנותנין אותה לעניי ישראל, הואיל והוא ניוון מישאל ומצוה עליהם להחיותו, אבל העכו"ם שנתן צדקה מקבלין ממנו ונותנין אותה לעניי עכו"ם²⁶."

משמע מלשונו דיש לגוים שכר במצות כאינן מצווין ועושין. אבל כבר העיר האגר"מ (יו"ד ח"ב סי' ז') דמלשונו אין לנו לדייק אלא שכשכוונת הגוי אינו שמצווה במצוה זאת, אלא שמקיימו לקבל שכר, אין מונעים אותו מלעשותה – כמו שמונעים אותו לשבות וללמוד ולחדש דת. כלומר, כוונתו לקבל שכר, ולכן אינן מונעין אותו מלקיימו, אבל אינו מוכרח דיקבל שכר באמת. ולכן ג"כ אין ראייה ברורה משם. ולהפך, הביא האגר"מ ראייה ממה שכתב הרמב"ם, "כללו של דבר: אין מניחין אותן לחדש דת ולעשות מצות לעצמן מדעתן, אלא או יהיה גר צדק ויקבל כל המצות, או יעמוד בתורתו ולא יוסיף ולא יגרע" דיש איסור

ט' שיטת התורה צריכה שתהא ג' פעמים ט' אותיות למשפחתיכם למשפחתיכם, למה ג' משפחות, לפי שכל העולם כולו יצאו מג' שם חם ויפת. משמע מלשונו דגוים מקבלין שכר כאינן מצווין ועושין, אבל עיין בב"ק לח. דאפ' על הז' מצות שלהם אינן מקבלין שכר אלא כאינן מצווין ועושין. ולכן אין ראייה דגוים מקבלין שכר כאינן מצווין ועושין.

²⁵ ועל זה כתב הרדב"ז שם, "ומ"מ במצות שצריכין קדושה וטהרה כגון תפילין ס"ת ומזוזה אני חוכך להחמיר שלא יניחו אותם לעשותן." ולמה לנו למנעם מלקבל שכר? ועיין במה שהבאנו מהאגר"מ לקמן.

²⁶ ועיין שם בדברי הרדב"ז שכתב, "ואם רצה לעשות באומרו שנצטוה עליה אין מניחין אותו לעשותה אלא אם עשאה כדי לקבל עליה שכר כמי שאינו מצווה ועושה וכן דקדק רבינו וכתב כדי לקבל שכר. ומ"מ במצות שצריכין קדושה וטהרה כגון תפילין ס"ת ומזוזה אני חוכך להחמיר שלא יניחו אותם לעשותן."

לעשות מצוה חוץ מהז' מצות שלו. וא"כ אינו שייך שיקבל שכר כאינו מצווה ועושה, כיון דיש איסור בעשייתו.

אבל ברמב"ם (מילה ג:ז) איתא, "עכו"ם שצריך לחתך ערלתו מפני מכה או מפני שחין שנולד בו היה אסור לישראל לחתוך לו אותה שהעכו"ם אין מעלים אותם מידי מיתה ולא מורידין אותן אליה, **אע"פ שנעשית מצוה ברפואה זו שהרי לא נתכוון למצוה, לפיכך אם נתכוון העכו"ם למילה מותר לישראל למול אותו.**"

משמע מלשונו דנעשית מצוה בהסרת ערלת נכרי, אם כוון למצוה. אבל עיין בכס"מ שם שכתב, "עכו"ם שצריך לחתוך וכו'. פרק שני דע"ז (דף כ"ו:): ת"ר ישראל מל את העכו"ם לשום גר לאפוקי משום מורנא דלא. ופירש"י לשום מורנא תולעת שיש לו בערלתו דלא דאסור לרפאותו בחנם דהא אמרין לא מעלין ולא מורידין. ונראה שמפרש רבינו ישראל מל את העכו"ם לשום גר אע"פ שיש לו מורנא. וז"ש ולפיכך אם נתכוון העכו"ם למילה מותר וכו' כלומר אע"ג דאית ליה מורנא. וקשה דלא הזכיר הרמב"ם כלל דזה הנכרי בה להתגייר ועיקר חסר מן הספר. ומ"מ עדיין אין לנו ראייה ברורה.²⁷

אבל איתא במשניות תרומות ג:ט, "העובד כוכבים והכותי תרומתן תרומה ומעשרותן מעשר והקדשן הקדש ר' יהודה אומר אין לעובד כוכבים כרם רבעי וחכמים אומרים יש לו תרומת העובד כוכבים מדמעת וחייבים עליה חומש ור' שמעון פוטר." ועל זה כתב הרמב"ם בפה"מ שם, "**אע"פ שאין הגוים חייבין במצות, אם קיימו מהם משהו מקבלים עליהן מקצת שכר.** וזה מן הכללים אצלינו. והואיל ומקבלים עליהם שכר, מעשיהם בהם קיימים כמו שאתה רואה. והלכה כחכמים." וברור מהתם דשיטת הרמב"ם היא דגוים מקבלים שכר כאינן מצווין ועושין, ומשמע דכן הוא בכל מצות התורה, שכתב, "אע"פ שאין הגוים חייבין במצות, אם קיימו מהם משהו מקבלים עליהן מקצת שכר," הרי סתם דבריו ולא חילק בין מצוה למצוה.

שוב מצאתי בתוספות רי"ד (ע"ז ג.) שכתב, "ראיתי מקשים דמשמע מהכא דמי שאינו מצווה ועושה אית ליה שכר קצת והא אמרי' גבי חתן שהוא פטור מק"ש שאם רצה לקרות ולהחמיר על עצמו אינו קורא ואמאי יקרא ויקבל

²⁷ עיין בשו"ת הרמב"ם סי' קמ"ח.

שכר כמי שאינו מצווה ועושה ותו דאמרי' בפ' המוצא תפילין מיכל בת שאול היתה מנחת תפילין ולא מיחו בידה חכמים ואמאי רצו למחות בידה תקבל שכר כמי שאינו מצווה ועושה ונ"ל לתרץ דלעולם גוי שאינו מצווה ועושה אית ליה שכר קצת וחתן מש"ה אינו קורא משום דמיחזי כיוהרא שהוא עסוק במצוה ורוצה לכוון את לבו בק"ש ומיכל בת שאול מש"ה רצו למחות בידה משום לאו דלא תוסיף עליו והויה פלוגתא דתנאי דאית מאן דאמר בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות ואם רצו לסמוך ממחין בידן משום לאו דלא תוסיף ואיכא מאן דאמר נשים סומכות רשות וליכא משום לא תוסיף וה"ה דפליגי בכל מ"ע שהז"ג שהנשים פטורות אבל גבי גוים ליכא למימר הכי דהא לא נצטוו בלא תוסיף עליו כי היכי דנצטוו הנשים."

ועיין בתוס' (ב"מ ע:): ד"ה תשיך לא סגי שכתב, "ועי"ל דבני נח לא הוזהרו מן הרבית וההוא גברא דלא קם בבקעת דורא זה לא היה עונש שלא היה שעת תחיית כל המתים ולא נענש זה יותר משאר מתים שלא חיו באותה שעה אלא חביריו זכו בשביל שנוזהרו מן הרבית אע"פ שלא נצטוו כמו שקיימו אבותינו את התורה אע"פ שלא ניתן להם."

ועיין באגר"מ²⁸ (יו"ד ח"ב סי' ז') שכתב לדחות הראיה מהרמב"ם בפה"מ, "הנה ברור שקאי רק על אלו מצות דהקדש וצדקה וכדומה שמצינו בבלק שקבל שכר על הקרבנות שהביא ובצדקה מפורש בנבוכדנצר בקראי דדניאל ובב"ב דף ד' ודף י' וכן בעניני מצות כהא דשכר שיחה נאה דהצעירה בבנות לוט וכהא דכבוד ה' כג' פסיעות דנבוכדנצר, אבל בשמירת שבת ויו"ט והנחת תפילין וציצית וסוכה ולולב ושופר ואכילת כשרות וזהירה משעטנו וכדומה אין להם שום שכר ע"ז דאין שייכין כלל למצות אלו כיון דליתנהו בקבלת התורה ואינם מצות לדידהו כלל." וצריך להבין החילוק בין אותן מצות שמקבלין שכר לבין אותן דלא. מובן למה יקבו שכר על השכליות לפי מש"כ ר' נסים גאון, הנצי"ב ור' בחיי דמחויבין בדבר, אבל אין זה מספיק להסביר למה יקבלו שכר על הפרשת תרומה וכדומה. ואולי הפרשת תרומה בכלל השכליות

²⁸ ועיין עוד בדברות משה קידושין סי' ח' ענף ב' וסי' מ"ה ענף ב', שהאריך בענין דמצות תלויות בקדושת ישראל, וכל מצוה שתלויה בקדושה אין להאינו מצווה ועושה שכר, וכמו מצות כהונה לגבי ישראלים ע"ש.

היא דדומה לצדקה והקדש, וצ"ע. ובמנחת אשר לס' בראשית (סי' מ"ג) כתב דנדחק האגר"מ בזה. וע"ש שהשתדל למצוא מקור לדברי הרמב"ם לשיטתו.

סוף כל סוף, אפשר דנחלקו הראשונים בענין קבלת שכר כאינו מצווה ועושה אצל נכרי. דלשיטת התוס' בקידושין ובע"ז (ולכאורה ג"כ לשיטת הרמב"ן כמו שביארנו) משמע דאין לו שכר כאינו מצווה ועושה, אבל לשיטת הריטב"א והמאירי, אפשר דיש לו שכר כאינו מצווה ועושה. ומפורש בפה"מ להרמב"ם, ובתוס' רי"ד, ולפי דעה אחת בתוס' ב"מ.